

K modifikované koncepci *Akademického slovníku současné češtiny*¹

Keywords: Czech, lexicography, monolingual dictionary, conception

Klíčová slova: čeština, lexikografie, výkladový slovník, koncepce

Abstract

The presented paper is an outline of changes in the conception of the *Academic Dictionary of Contemporary Czech* (ADCC) for the period from 2020 onwards. We summarize the basic points of both the already implemented and planned changes in the concept and briefly characterize the future direction of work on the ADCC. The main motivation for the changes taken is the aim to finalize the dictionary core as soon as possible. In the paper we focus especially on issues regarding web design and macrostructural, microstructural as well as mediostructural phenomena. We are based, among other things, on the following postulates: (a) In accordance with the lexicographic trends of the present, the user aspect is given more emphasis in the ADCC than in the past. (b) We strive to create a lexical platform that will include various other dictionaries and offer links to corpora. (c) The ADCC is built as a growing dictionary, in the first phase the entries of 50 thousand most frequent words of contemporary Czech will be published.

Článek pojednává o změnách v koncepci *Akademického slovníku současné češtiny* (ASSČ) pro období od roku 2020 dále. Shrnuje základní aspekty již implementovaných i plánovaných změn a nastiňuje směřování dalších prací na slovníku. Hlavní motivací koncepčních změn je co možná nejrychlejší finalizace jádra slovníku. V článku se zaměřujeme především na jevy týkající se databáze a webdesignu, resp. jevy týkajících se makrostruktury, mikrostruktury i mediostruktury. Vycházíme mj. z následujících postulátů: (a) Na uživatelské hledisko se v souladu s lexikografic-

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

kými trendy současnosti klade v ASSČ větší důraz než v minulosti. (b) Deziderátem je vznik lexikální platformy, která v sobě bude zahrnovat různé další slovníky a nabídne propojení s korpusy. (c) ASSČ je budován jako rostoucí slovník, v první fázi budou uveřejněny heslové statě 50 tisíc nejčastějších slov současné češtiny.

1. Úvodem

Předkládaný příspěvek v nutně omezeném výběru představuje nárys změn koncepce *Akademického slovníku současné češtiny* (ASSČ, viz www.slovníkcestiny.cz), jenž vzniká v Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., pro období od roku 2020 dále (k původní koncepci viz Kochová, Opavská (eds.) 2016). Prostřednictvím tohoto textu chceme v základních bodech shrnout uskutečněné a uskutečňované změny v koncepci ASSČ a stručně charakterizovat budoucí směřování prací. Hlavní motivací změn je rychlá finalizace jádra slovníku (50 tisíc nejčastějších apelativ, k probrání viz oddíl 5.3).

2. Typ slovníku, jeho funkce a uživatelský profil

ASSČ je abecední všeobecný výkladový slovník. Z perspektivy uživatelského profilu je hlavním předpokládaným uživatelem ASSČ středoškolsky vzdělaný rodilý mluvčí. Slovník vedle profesních uživatelů jazyka, učitelů a studentů využije i nejširší veřejnost se zájmem o mateřský jazyk. Slovník může samozřejmě sloužit též nerodilým mluvčím, avšak jen sekundárně. Na uživatelské hledisko se v souladu s lexikografickými trendy současnosti klade v ASSČ větší důraz než v minulosti.²

Klíčovou slovníkovou funkcí ASSČ je funkce textová, a to dekodovací (např. uživatel čte, slyší text, v němž nerozumí významu nějakého slova) i kódovací (uživatel produkuje text a ujišťuje se, zda dané slovo opravdu znamená to, co chce vyjádřit, apod.).

Od dubna 2019 vznikají nová hesla pro ASSČ na základě abecedního postupu prací v kombinaci s frekvenčním hlediskem tak, aby

² K aktuálním trendům v oblasti lexikografie srov. např. Fuertes-Olivera (ed.) 2018 či Kosem, Zingano Kuhn (eds.) 2019.

bylo na webu co nejdříve k dispozici 50 tisíc především nejfrekventovanějších slov z úseku *a–ž*.³ ASSČ je tedy budován jako slovník rostoucí – na principech kombinujících abecedu, frekvenci a částečně i slovtvorná hlediska (k zohlednění slovtvorby srov. oddíly 5 a 7). Na původním cíli vytvořit v dlouhodobější perspektivě slovník o celkovém rozsahu 120–150 tisíc hesel se nic nemění.

OSLL usiluje o vznik lexikální platformy typu www.dwds.de, která v sobě bude zahrnovat různé další slovníky, resp. která bude nabízet i různé korpusové funkcionality typu automatické extrakce příkladů z korpusu apod. Jako slibná se jeví spolupráce ÚJČ s Ústavem Českého národního korpusu FF UK, jejímž cílem je propojení ASSČ, Internetové jazykové příručky (IJP) a dalších ústavních děl s aplikací *Slovo v kostce* (viz www.korpus.cz/slovo-v-kostce). První jednání směřující k naplnění tohoto záměru se již uskutečnila.

S ASSČ se do budoucna počítá primárně jako s online slovníkem s tím, že pro účely vykazování vědeckých výsledků mohou být připraveny menší online publikace zahrnující hesla jednotlivých písmen. Možnost vydat dílo v tištěné podobě by však neměla být obecně a priori odmítána (k výhodám tištěných slovníků viz de Schryver 2003).

3. Bazální východiska

V popředí našeho zájmu je uživatelské hledisko. Slovník je v první řadě praktickým nástrojem, který jeho uživatel používá za určitým účelem.⁴ Na ose preskriptivní – proskriptivní – deskriptivní kodex (viz Bergenholtz 2003, s. 65–80) je ASSČ pojat jako kodex deskriptivní, jehož cílem je co nejpřesnější zachy-

³ Do 50 tisíc jednotek se nezapočítávají zvláštní hesla s frazémy a vykládanými souslovími, která se publikují souběžně s hlavními hesly jako jejich součást.

⁴ Viz Whitcut 1989, s. 88–94; Mžourková, Křivan 2019; ke slovníkovým funkcím srov. Tarp 1995, s. 17–62 či Bergenholtz, Nielsen, Tarp (eds.) 2009, s. 17–32.

cení aktuální jazykové normy tak, jak jsme schopni ji poznat (k problematice poznání jazykové normy srov. např. Beneš 2012).

Primárním úkolem ASSČ je popis významu slov; např. údaje k etymologii nebo valenční vzorce nabídnout může, v porovnání se specializovanými slovníky však v redukované podobě; veřejnosti jsou k dispozici jiné zdroje, kde tyto informace může získat. K vybraným oblastem je však potřeba nabídnout podrobnější informace. Vzhledem k chybějícímu výslovnostnímu slovníku současného jazyka se např. zachycení výslovnosti z uživatelského hlediska jeví jako nezbytné.

Online slovník je svébytné médium, nejde o pouhé zveřejnění tištěného slovníku v online prostředí. Mezi oblastmi, kterým věnujeme zvýšenou pozornost, patří:

- a) „dekondenzace“ textu heslové statě („rozpuštění“ zkratk apod.);
- b) strukturace lexikografických dat s důrazem na výraznější horizontální členění, jež je obvyklé v online prostředí;
- c) rychlost, se kterou se uživatel dostane k informaci, kterou hledá, resp. hledání ve slovníku vůbec;
- d) propojení slovníku s korpusy, resp. korpusovými nástroji či podobnými aplikacemi (viz Škrabal 2018, s. 111–122);
- e) funkčně-estetická dimenze lexikografie (k webdesignu viz dále).

4. Webdesign

V roce 2019 byl implementován nový design webového rozhraní. Mezi základní změny oproti původní verzi patří:

- a) výraznější vertikální orientace (tj. řazení pod sebe),
- b) bezpatkové písmo,
- c) obecně modernější a kultivovanější vizuální podoba.

Z nejdůležitějších principů nového webdesignu ve výběru zmiňme následující:

- a) prominentní postavení má lemma a výklad významu;
- b) výchozí veličinou prezentace dat je forma, ke které uživatel hledá příslušné údaje; informace se ke každé variantě uvádějí explicitně v plném rozsahu, tj. jednotlivé informace se u variant opakují;

c) redundance některých informací je v souladu se snahou o vstřícnost vůči uživateli.

Zásadní změny webdesignu se pro nejbližší období neplánují. Ze zpětné vazby – ať už vnitroústavní, či od uživatelů mimo ÚJČ – lze usuzovat, že současná verze webdesignu je vyhovující. Jeho optimalizace bude nyní probíhat v malých kontinuálních krocích (v souvislosti s úpravou koncepce, viz některé kapitoly dále).

5. Makrostruktura

5.1. Heslář

Na jaře 2019 byl sestaven heslář celého slovníku včetně doposud nezpracovávaných písmen. Heslář byl rozdělen do frekvenčních pásem, v prvním kroku na 50 tisíc nejčastějších slov a zbytek (dle údajů z elektronických korpusů ČNK). Aktuálně probíhají práce na heslářových položkách patřících k frekvenční špičce, jen výjimečně na položkách mimo toto frekvenční pásmo (z důvodu zachování jednotnosti zpracování slovotvorného či tematického hnízda a kvůli sloučení původně oddělených heslářů vlastních jmen s hlavním heslářem, více viz oddíl 5.3 a Lišková, Procházková, Šemelík a kol. 2021, srov. též oddíl 7).⁵ Lemmata byla vybrána prostřednictvím SYN v6, v potaz byly brány všechny tokeny ze SYN2000, SYN2005, SYN2010, SYN2015. Základním měřítkem stanovení hesláře je „kumulovaná normalizovaná průměrná redukováná frekvence“, tj. průměrná redukováná frekvence (ARF; Savický, Hlaváčová 2002) normalizovaná pro jednotlivé typy textů napříč čtyřmi uvedenými korpusy. V této souvislosti byla nastavena jasná pravidla, které jednotky se budou nyní zpracovávat, čímž došlo k minimalizaci tíhy rozhodování o (ne)zařazení hesla do hesláře (k novému hesláři podrobněji viz Křivan, v přípravě).

⁵ Výjimečně jsou vybraná hesla mimo abecední pořadí také publikována, např. skupina výrazů, které se vztahují ke covidové pandemii, jako je *imunizace*, *krize*, *maska*, *očkování*, *respirátor*, *promořit se*, nebo slovo *robot* k jeho stoletému výročí.

5.2. Odborná slovní zásoba

Na základě přísnějších kritérií inventarizace (jednoslovných i vícenoslovných) lexikálních jednotek je vrstva odborné slovní zásoby v ASSČ ve srovnání s dřívější praxí *u p o z a d' o v á n a*, a to jak při revizi již napsaných hesel, tak i při tvorbě hesel nových. Faktory rozhodující o (ne)zařazení jsou:

- a) frekvence v korpusu (hlavní kritérium);
- b) opakovaný výskyt v učebnicích;
- c) inventarizace v jiných slovnících.

Ad (a) Platí podobná kritéria jako pro neobornou slovní zásobu. Vyhodnocuje se absolutní frekvence i výskyt v různých druzích textů a na časové ose. Jednotky doložené pouze v jednom zdroji či druhu zdrojů, popř. ve velmi omezeném časovém úseku se nezařazují, byť jsou např. absolutně velmi frekventované.

Ad (b) Zohledňují se pouze učebnice pro základní školu; z dosavadních poznatků vyplývá, že učebnice pro střední školy jsou pro potřeby ASSČ výrazně naddimenzované. Neplatí, že termín obsažený v učebnici automaticky zpracováváme.

Ad (c) Přihlíží se ke zpracování především ve starších všeobecných výkladových slovnících češtiny, částečně ale i ve slovnících jiných jazyků. Obojí s vědomím odlišných koncepčních zásad, rozsahů heslářů jednotlivých děl apod.

5.3. Propria⁶

Ve slovníku typu ASSČ jsou v popředí apelativa; *propria* proto mohou být zpracována jen ve velmi úzkém výběru a nemají plnou informační nabídku. Všechna *propriální* hesla mají výklad či dovýklad; výklad má většina hesel, dovýklad pak položky typu *Prašná brána*, které jsou zařazené v exemplifikaci. Encyk-

⁶ Podrobnější informace ke zpracování *proprií* viz Georgievová, Křivan, Lišková, Šemelík (v přípravě).

lopedické informace jsou redukovány na minimum. Propria nemají exemplifikaci; z tohoto pravidla jsou však různé výjimky, např.:

- a) hesla zpracovaná podle původní koncepce,
- b) některé sémantické skupiny, např. náboženské postavy typu *Alláh*, *Bůh*, názvy svátků jako *Vánoce*, *Velikonoce*,
- c) propriální lexie v polysémních apelativně-propriálních heslech, tj. případy typu *Býk*, *Merkur*.

Hnízdují se pouze přechýleniny. Viceslovné jednotky jsou zpravidla připojeny k výchozímu heslu, srov. *berlínská/Berlínská zeď* v hesle *berlínský* (www.slovníkcestiny.cz/heslo/berlínský/0/29034), nebo jsou součástí exemplifikace.

Na výstupu (www.slovníkcestiny.cz) nevytváříme speciální seznamy proprií; uživatel však propria může vyfiltrovat pomocí filtru podle kategorií.

Do hesláře zařazujeme v první řadě:⁷

- a) zeměpisná jména a deriváty,
- b) křestní jména a velmi úzký výběr příjmení,
- c) různé další sémantické skupiny (vybraná jména biblických postav, názvy hvězd, svátků, viceslovná pojmenování typu *Divoký západ* aj.),
- d) frazémy typu (*koupat se*) *na Adama*.

Celkově jde o několik tisíc autonomních hesel, která nejsou zahrnuta ve výše uváděných 50 tisících nejčastějších slov a jejichž zpracování je ve srovnání s apelativy časově méně náročné (redukováná mikrostruktura).

Výkladová perifráze vychází z koncepce pro apelativa. Obecně usilujeme o minimalistický výklad, a to s ohledem na snahu o menší míru encyklopedičnosti v ASSČ a rychlý postup při zpracování hesel.

Široce zeměpisná jména (včetně vybraných derivátů) vykládáme dle základního obecného vzorce „co / kdo + (žijící,...) kde“ a jeho obměn.

⁷ Při výběru vlastních jmen do hesláře se opíráme jak o existující seznamy proprií, tak o frekvenční kritéria. Z hlediska využití frekvence postupujeme jednak analogicky ke zpracování apelativ, jednak pracujeme (u osobních jmen) s četností ve veřejně přístupném registru.

Brazílie [brazi:lije] (2. j. -ie), podstatné jméno rodu ženského země v Jižní Americe

Definiční pravidla jsou minimalistická, např. u řek se nerozlišuje, zda jde o veletok nebo „běžnou“ řeku – *Nil* a *Berounka* jsou v tomto ohledu definovány stejně. Při specifikaci polohy uvádíme hierarchicky nejnížší možné jednoznačné určení, např.: Nil protéká několika africkými státy, tj. nejnížší možnou jednoznačnou specifikací je Afrika. Z uvedených pravidel mohou existovat různé výjimky.

Křestní jména mají definici v podobě „mužské/ženské křestní jméno“. Původ jména ani jeho původní význam se neuvádí.

Daniel [dani:el] -la 2. j. -la, 3., 6. j. -lovi, -lu, příd. jm. Danielův) podstatné jméno rodu mužského životného mužské křestní jméno

Biblické postavy se vykládají pomocí opěrných slov *postava* či *bylost* a bližší specifikace.

Abrahám [ʔabrahɑ:m] -ma (2. j. -ma, 3., 6. j. -movi, -mu, příd. jm. přívl. Abrahámův),

Abraham [ʔabrahɑ:m] -ma (2. j. -ma, 3., 6. j. -movi, -mu, příd. jm. přívl. Abrahamův) podstatné jméno rodu mužského životného náb. biblická postava, praotec Židů a Arabů

Do budoucna se zvažuje zpracování dalších heslářových položek – vybraných příjmení, krajů a historických území České republiky, spolkových států, kantonů apod.

5.4. Variantnost, homonymie, synonymie

Nově jsou implementována systematická řešení např. v těchto oblastech: (a) konzervativní pravopisné podoby vyskytující se v úzu, ale nedoporučované IJP se uvádějí jen v externí poznámce (např. *arsen*, *blizzard*); (b) varianty složených pojmenování barev se uvádějí podle upraveného pravopisného pravidla v IJP (*žlutozelený* – odstín, *žluto-zelený* – kombinace barev).

Dále došlo k přehodnocení záznamu variant v následujících oblastech:

- a) **tvaroslovné varianty**: Byl připraven algoritmus pro rozhodování o záznamu variant hesel, v nichž se prolínají dvě řady tvarů (*bacil* živ. a než.), a o variantách s dubletním skloňováním (*bábovka* muž. živ. a žen.);
- b) **varianty na hesle vs. varianty v podheslí na významu**: Byla zavedena nová pravidla, např.: Varianty lišící se různou velikostí počátečního písmena se (u apelativních a apelativně-propriálních hesel) uvádějí jen na významu (např. *a I*, *boží*); nově se uvádí do podheslí na významu i nominativ (který se sám o sobě nemění), pokud se doplňuje celé kategoriální paradigma (např. *beránek* než. v hesle *beránek* živ.);
- c) **slovo tvorné varianty**: Byl připraven algoritmus pro rozhodování o zpracování lexikální jednotky jako varianty, nebo jako synonyma.
- d) **varianty sousloví**: pravopisné a hláskové varianty se nově uvádějí s lomítkem (např. *bázeň boží / Boží*);
- e) **kategorie čísla na variantách**: Na základě nových dat byla upřesněna pravidla, kdy se užije dané označení. Kvalifikátor *zprav. mn.* se užívá pro význam souborový (*boty*) nebo látkový (*borůvky*), kvalifikátor *často mn.* se užívá v případě, kdy se význam souborový (nebo případně látkový) analyzuje s určitou výhradou (*antibiotika*, *beránky*, *bonbony*), kvalifikátor *mn.* značí význam taxonomické skupiny (*bičíkovci*, *bakterie*), nový kvalifikátor *jen mn.* je vyhrazen pro případy, kdy je dané substantivum gramaticky pomnožné, ale sémanticky jde o soubor jednotlivin (*cookies*).

6. Mikrostruktura

6.1. Etymologie

Od písmene *c* dále se změnil přístup k publikování etymologické informace v heslové stati. Zpracovatel etymologický údaj, pokud je jednoduše dostupný v referenčních zdrojích, při koncipování hesla si-

ce do příslušné databázové kolonky zanesl jako v předchozím období, uživatelům slovníku se však údaj dočasně nezobrazí, a to kvůli chybějící kontrole etymologické informace. Důvody, proč takto postupujeme, jsou dva:

- a) Informace o původu je využívána při interních analýzách týkajících se např. výslovnosti.
- b) Vzhledem k otevřené povaze ASSČ nelze vyloučit, že etymologické údaje bude v budoucnu možné zpětně zrevidovat a uživatelům zpřístupnit.

Určitou výjimku představují hesla s původem ve vlastním jméně (VJ), u nichž se uvádějí i nadále poznámky k heslu s vysvětlením etymologie:

cabernet [...] Podle zkráceného názvu odrůd a vín (např. Cabernet Sauvignon, Cabernet Franc).

6.2. Výslovnost

Výslovnost se již od hesel písmene *b* uvádí novým způsobem (zpětně bylo aplikováno i na písmeno *a*), a to u všech hlavních hesel slovníku. Pro přepis se využívá české fonetické transkripce (viz fonetika.ff.cuni.cz/o-fonetice/foneticka-transkripce/ceska-foneticka-transkripce), která zachovává principy IPA, ale zároveň se omezuje na písmena české abecedy s několika dalšími symboly (tím je zajištěn věrný popis fonetické reality i vstřícnost vůči uživateli slovníku).

Proces transkripce probíhá nejprve automaticky a poloautomaticky pomocí vlastních skriptů pro přepis pravidelné české výslovnosti (a částečně i výslovnosti slov cizího původu). Přepis je následně v několika kolech podroben manuální kontrole a ověřování v datech. Pro potřeby všech těchto fází precizujeme podrobný zpracovatelský manuál. Při ověřování výslovnosti slov cizího původu se kombinuje několik přístupů:

- 1) využívají se dosavadní výslovnostní příručky a slovníky (zejména cizích slov),

- 2) ověřuje se výslovnost ve veřejně přístupných zdrojích (především ve veřejnoprávním rozhlase a televizi),
- 3) konzultuje se s odborníky v daném oboru (zejména v případě nedostatku dokladů),
- 4) bere se v úvahu výslovnost v původním jazyce (s ohledem na systém přejímání z daného jazyka a fonologickou aproximaci),
- 5) bere se v úvahu výzkum úzu a odborné články,
- 6) zvažují se analogická (konzistentní) řešení u systémově podobných slov,
- 7) ponechávají se dublety, pokud výše uvedené přístupy nevedou k jednoznačným řešením.

Vedle transkripce se též postupně zveřejňují nahrávky výslovnosti. Technicky se pořizují přímo v interní editační databázi Alexis, pomocí níž ASSČ vzniká, namlouvány jsou v nahrávacím studiu profesionálními mluvčími češtiny.

6.3. Tvaroslovná charakteristika

Nově byla implementována systematická řešení např. v těchto oblastech:

- a) Lokativ sg. neživotných maskulin: uvádí se i málo používané tvary na *-ě* (*baletě, banáně*), jejich nižší frekvence je vyjádřena pořadím variant v tvaroslovné charakteristice (na druhém místě).
- b) Dativ sg. a lokativ sg. životných maskulin: málo používané tvary *-vcovi* (*banderovcovi, bezdomovcovi*) se uvádějí na druhém místě v pořadí variant. U substantiv podle *pán* se neuvádí dubletní koncovka *-u* u příznakových (substandardních) slov (*čmoud II*).
- c) Lokativ pl. neživotných maskulin: uvádí se jen zakončení *-ich* (*blatouších*); zakončení *-ách*, pokud se vůbec používá, se uvádí jen u stylisticky příznakových slov (substandardních: *bodácích, bodákách*) a u zdrobnělín (*domečcích, domečkách*).
- d) Uvedení životných koncovek genitivu sg. a akuzativu sg. neživotných maskulin: tvary *-a* (*bíbra, buřta*) se uvádějí všude, kde se používají, a sice pod paradigmatickým neživotného substantiva; jako

„živ.“ se s ohledem na rozdílný tvar přívlastku shodného značí v tvaroslovné charakteristice jen zakončení akuzativu singuláru.

- e) Problém nedoložených pasivních participií, která jsou systematicky uváděna v IJP, typ *blekotán, boulen, bouřen*: v ASSČ se nadále uvádějí participia výběrověji než v IJP.

Mezi další provedené změny patří:

- a) Vyhodnocování tvarosloví sloves v 1. os. sg. podle *kryt, kupovat* a pořadí variant: Původní kritérium běžnosti tvarů nahradilo řešení na základě stylistického kvalifikátoru. U bezpříznakových hesel je základní tvar na *-i*, který je stylově vyšší (např. *kryt: kryji, kryju*). U příznakových hesel se uvede pořadí variant v závislosti na stylistickém kvalifikátoru a frekvenci: (i) kvalifikátor kolokv. (a kombinace) / slang. / profes. – pořadí *-uju, -uji* (*bonzovat: bonzuju, bonzuji*); (ii) kvalifikátor kolokv. vyšší (a kombinace) / expr. / zhrub. – pořadí podle frekvence (*bičovat; bazírovat; bědovat; biflovat*).
- b) Slovesa opakovací jsou nově určována jako slovní druh „sloveso nedokonavé“; informace, že jde o sloveso „opakovací“, je zobrazena odděleně.
- c) K uvádění kvalifikátorů často *mn.*, *zprav. mn.* a *mn.* viz oddíl 5.4.

Nově se uvádí tvary prominentních posesivních adjektiv v rámci morfologické charakteristiky derivujících (apelativních i propriálních) substantiv (viz výše příklad *Daniel* v oddíle 5.3 či heslo *bratr*).

6.4. Valence

Cílem úpravy zápisu valenčního vzorce je, aby k dešifraci valence nebylo zapotřebí žádného rozsáhlejšího komentáře a aby na zpracovatele a redaktory hesel kladl, pokud možno, menší nároky než dosud.

Pro úsek *h–ž* platí:

- a) Více než v minulosti se dbá na to, aby se do valenčního vzorce dostaly opravdu pouze typické vazby.
- b) Dvojité svislítko je v zápisu nahrazeno tvarem slovesa ve 3. osobě j. č. (čas přítomný, způsob oznamovací, rod činný).

- c) Fakultativní členy, příp. typicky vypustitelné sémanticky obligatorní členy (tj. takové, jejichž vypuštěním lze konstrukci stále chápat plnovýznamově, nikoliv jen absolutně) se uvádějí ve složených závorkách.⁸
- d) Z hlediska vlivu valence na segmentaci významu klademe důraz na to, aby analogické případy byly řešeny jednotně.
- e) V ostatních parametrech vychází zápis z modifikovaných zásad z přelomu let 2018/2019, podle kterých je zpracována valence v heslech s náslovím *b-*. Jde zejména o zjednodušení uvádění kombinací vazeb, neuvádění zkratk vedlejších vět (byly nahrazeny nejčastějšími spojkami, uváděny jsou nanejvýš tři).

Ukázka hesla (z důvodu úspory místa v redukované podobě), na prvním místě původní verze, na druhém nová:

blahořečit [blahořečit] (3. j., 3. mn. -řečí, rozk. -řeč, čin. -řečil, trp. -řečen, podst. jm. -řečení) sloveso nedokonavé

1. kniž. (kdo || komu, čemu; koho4, co; z něj. příčiny {komu, čemu; koho4, co}) vzdávat, vyjadřovat velkou úctu, chválu, dík, chválit, velebit

2. cír. (kdo || koho4) prohlašovat zemřelého člena katolické církve za blahoslaveného

blahořečit [blahořečit] (3. j., 3. mn. -řečí, rozk. -řeč, čin. -řečil, trp. -řečen, podst. jm. -řečení) sloveso nedokonavé

1. kniž. (kdo blahořečí komu, čemu {z něj. příčiny}; koho4, co {z něj. příčiny}) vzdávat, vyjadřovat velkou úctu, chválu, dík, chválit, velebit

2. náb. (kdo blahořečí koho4) prohlašovat zemřelého člena katolické církve za blahoslaveného

6.5. Stylistické značení

Po zevrubné úvaze zachováváme jak kvalifikátor *kolokv.* (*kolokviální*), tak distinkci mezi *kolokv.* a *kolokv. Δ* (*kolokviální vyšší*). V roce 2021 byla v ASSČ implementována „vyskakovací“ okna, která se ve webové aplikaci objevují v případě, že uživatelé na kvalifikátor

⁸ Složené závorky tak mají novou funkci. Původně sloužily pouze ke sdružování, aniž vyjadřovaly vztah mezi členy před závorkou a za ní.

najedou kurzorem myši. V tomto okně pak je kvalifikátor vysvětlen a usouvztažněn s tradičními koncepty spisovnosti a nespisovnosti. Zkratky stylistických kvalifikátorů byly rozepsány, tj. např. místo *kolokv. Δ* má kvalifikátor podobu *kolokviální vyšší*, srov.:

kolokviální

Jako kolokviální označujeme slova a významy, které jsou typické pro každodenní vyjadřování a zároveň v něm nepůsobí zhruběle. Tradičně se označují jako nespisovné.

kolokviální vyšší⁹

Jako kolokviální vyšší označujeme kolokviální slova a významy, které se poměrně často užívají i v komunikačních situacích, v nichž se přednostně užívá spisovná čeština. V těchto situacích působí jako méně formální, stylově nižší.

Došlo k redukci repertoáru kvalifikátorů:

- a) knižními lexikálními jednotkami (*kniž.*) nově rozumíme i jednotky původně označované jako básnické; jen velmi výjimečně užívaný kvalifikátor *bás.* se ruší;
- b) kvalifikátor *círk.* se ruší, mezi *círk.* a *náb.* se nově nerozlišuje, tj. používá se pouze *náb.*;
- c) upouštíme též od kvalifikátoru *publ.*; příslušné výrazy budou označeny jinými kvalifikátory, nebo kvalifikátor mít nebudou;
- d) nově nerozlišujeme mezi kategoriemi zhrubělých (*zhrub.*) a vulgárních výrazů (*vulg.*), kategorii *zhrub.* proto rušíme a příslušným jednotkám přiřazujeme buď kvalifikátor *vulg.*, či *kolokv. expr.*¹⁰;
- e) nerozlišujeme mezi kategorií ironických a sarkastických výrazů; kvalifikátor *sark.* se nahrazuje kvalifikátorem *iron.*

6.6. Výklad významu

S ohledem na uživatele se vyhýbáme kognitivně přetíženým definicím. Definice v této souvislosti procházejí postupným procesem

⁹ Vzhledem k tomu, že pro úplné pochopení významu kvalifikátoru *kolokviální vyšší* potřebuje uživatel znát i význam pojmu *kolokviální*, uvádíme jej i ve „vyskakovacím“ okně pro kvalifikátor *kolokviální vyšší*.

¹⁰ V případě opravdu silných vulgarismů se nabízí možnost, že u nich bude navíc umístěna poznámka, v níž užití daného slova bude podrobněji okomentováno.

„zlidovění“ a „de-encyklopedizace“, srov. např. původní a upravenou verzi hesla *fotografie* (bez druhého významu a exemplifikace):

fotografie [fotografije] (2. j. -ie) podstatné jméno rodu ženského

1. obrazový záznam vzniklý působením světla na citlivou vrstvu filmu nebo desky nebo na senzor ve fotoaparátu a přenesený fotochemicky z negativu nebo tiskem z digitálních údajů na papír, (fotografický) snímek

fotografie [fotografije] (2. j. -ie) podstatné jméno rodu ženského

1. obrázek pořízený pomocí fotoaparátu, (fotografický) snímek

Zásady ztvárnění výkladové perifráze jsou kontinuálně modifikovány. Mezi nejnovější změny patří zjednodušení výkladu u charakterizačních významů (nově používáme pouze opěrné slovo *charakteristický* a *charakteristicky* místo dřívější závazné kombinace *charakteristický*, *příznačný* a *charakteristicky*, *příznačně*) či úpravy definice vybraných sémantických skupin (mj. houby, cukrářské výrobky). V exemplifikaci odstraňujeme dovýklady všude tam, kde nejsou bezpodmínečně potřeba. Ačkoli dovýklady patří k české lexikografické tradici, zpětná vazba ze strany současných uživatelů ukázala, že koncept dovýkladu jim není vždy srozumitelný a že dovýklady způsobují nezdůvěryhodnost recepce, když uživatelé často nevědí, jak přesně je interpretovat.

6.7. Exemplifikace

Větné doklady se nově píšou s velkým počátečním písmenem a ukončují se tečkou, příp. otazníkem, vykřičníkem, třemi tečkami.

Nově pro zápis variantní či alternativní spojitelnosti využíváme lomítka odděleného mezerami: *skleněná / kovová / nerezová butylka*; *Čas plyne / běží / utíká / letí*.

Na základě odborné zpětné vazby se při revizích zvýšená pozornost věnuje vhodnosti příkladů, především z hlediska:

a) asociálního potenciálu uživatele (typičnost situace, kterou příklad zachycuje, pro jeho každodenní život),

b) politické korektnosti, stereotypů, ideologií apod. (srov. Lišková, Šemelík, v přípravě) či
c) nezamýšlených komických efektů.

Odborná nevykládaná slovní spojení nyní řadíme na konec exemplifikace. Z hlediska pořadí příkladů a sémantických odstínů řadíme příklady tak, aby se dodržely formální náležitosti (nevětné příklady před větnými), zároveň ale byla, pokud možno, pořadím reflektována příslušnost k sémantickému odstínu.

Verbální substantiva a adjektiva jakožto součást exemplifikace jsou nyní pro přehlednost uvozena zkratkou *podst. jm.* či *příd. jm.* Obdobným způsobem budeme uvádět také příklady posesivních adjektiv u derivujících substantiv (viz výše).

Od písmene *d* nejsou exemplifikovány frazémy. Motivací k tomuto opatření je úspora času jednak při vzniku nových hesel (*h* dále), jednak při revizi hesel již zpracovaných (*d–g*). Již zanesená exemplifikace u frazémů v databázi nebude mazána, ale pouze zneviditelněna na výstupu pro uživatele. Při případném modulovém dopracování bude možné exemplifikaci u frazémů zrevidovat a doplnit dávkově. Zároveň věnujeme v této oblasti pozornost propojení s autentickými doklady z ČNK.

Zdroje materiálu v exemplifikaci nově neuvádíme. V tomto směru byla zpětně upravena i hesla s náslovím *a-* (od *b-* dále bylo od uvádění zdroje upuštěno).

Na obecné rovině klademe větší důraz na kvalitu exemplifikace, nikoli na její množství. Již při revizi písmene *b* byla exemplifikace redukována, v písmeni *c* a *č* je redukce ještě výraznější. V exemplifikaci lze zachytit pouze základní výsek kolokačního spektra slova. Z hlediska počtu příkladů se lze orientačně řídit těmito zásadami: frazémy: 0 dokladů (od *d* dále), zastaralá, řídká, výrazně odborná slova, resp. lexie: 1–2 doklady, centrální slovní zásoba: 1–5 dokladů.

6.8. Poznámka v heslové stati

Častěji než dříve uvádíme u hesel poznámku ve smyslu tzv. *usage notes*¹¹ především tehdy, pokud jde o podstatnou informaci, kterou v hesle nelze technicky zapsat jinak, např. v hesle *bůh*.

bůh Ve významu 1 se píše zpravidla velké písmeno. V příkladech uvedených u tohoto významu uvádíme pořadí pravopisných podob „velké, malé” písmeno (Bůh, bůh) s ohledem na jazykovou praxi u jednotlivých slovních spojení.

Poznámky tohoto typu jsou v ASSČ převážně *d e s k r i p t i v n í*¹², zaměřené na všechny jazykové roviny. ASSČ tímto nesupluje roli IJP; jde pouze o možnost okomentovat příslušný problematický jev v rámci uživatelské vstřícnosti slovníku. Poznámky nejsou a nebudou u každého hesla, ani u každého variantního hesla; z pohledu hesláře jako celku je najdeme u procentuálně zanedbatelného množství hesel. Databáze Alexis byla v nedávné době vybavena funkcí, jež umožňuje do poznámky vkládat odkazy, čímž je umožněno její propojení s dalšími informačními zdroji.

7. Mediostruktura

Z hlediska odkazování dochází ke dvěma změnám: Rozšiřují se (a) *o d k a z y n a s o u v z t a ž n á h e s l a* a (b) pro úsek *h–ž* se zavádí zvláštní odkazová pravidla pro *z j e d n o d u š e n é z a k l á d á n í* některých hesel mimo frekvenční špičku.

Ad (a) Nově se uvádějí vzájemné odkazy jak u sloves, tak u souvztažných verbálních substantiv (typu *-ní, -tí*) a verbálních adjektiv (typu *-ný, -tý*) s lexikalizovaným významem, která jsou samostatnými heslářovými položkami. Tato změna se týká celého hesláře, v průběhu

¹¹ K uživatelským poznámkám srov. např. Whitcut 1985; Gouws, Prinsloo 2010; Šemelík, Bezdíčková, Koptík 2016; Mžourková 2018; Šemelík, Škrabal 2019.

¹² Určité doporučení dává ASSČ tím, že odkazuje např. na variantu preferovanou IJP. Do jisté míry je tedy ASSČ nejen deskriptivní, ale i proskriptivní (k triádě preskriptivní – deskriptivní – proskriptivní viz Bergenholtz 2003).

roku 2020 byla aplikována i na již zveřejněná hesla. Zároveň přistupujeme, ve snaze o uživatelskou vstřícnost, k vytváření odkazů i v dalších odůvodněných případech, např. u hesel typu *cider, cidre*, která se v úzu nezřídka zaměňují, nebo u kompozit, pokud se mohou psát i odděleně (u hesla *biopotravina* je odkaz na nesklonné adjektivum *bio*).

Ad (b) Odkazy na příbuzná hesla se uvádí u jednotek, které budou v první fázi výstavby hesláře zakládány (nad rámec 50 tisíc nejčastějších jednotek) tzv. „zjednodušeně”. Jde o jednotky, které sice nespĺňují kritérium podle kumulované normalizované *průměrné redukované frekvence* (viz oddíl 5.1), ale jedná se o deriváty (od zařazených hesel), s jejichž plným zpracováním se počítá v další fázi výstavby hesláře. U těchto hesel se v první fázi uvede pouze jejich lemma, slovní druh a odkazy na příbuzná hesla, která jsou plně zpracována. Toto redukované zpracování se týká zejména vztahových adjektiv, adverbů, názvů abstrakt a vlastností, ale také např. vybraných derivátů s prefixem *ne-*, u nichž tak bude uveden odkaz na zpracované pozitivní heslo (pro tyto účely byl již vytvořen zvláštní seznam negovaných lemmat), jestliže nebudou zpracována plně (analogicky i pro řidší opačné případy, tj. zpracované negativní heslo a zjednodušené pozitivní). Cílem je zajistit, aby uživatel ve slovníku našel hledané slovo a přes hypertextový odkaz se dostal k pochopení jeho významu prostřednictvím slova příbuzného (dříve, než bude dané heslo plně zpracováno). Kromě toho budeme ve výjimečných, jasně vymezených případech zpracovávat některé méně frekventované deriváty v plném rozsahu, a to tehdy, když bez jejich zpracování nelze vyložit jiné zařazené heslo, např. pro frekventované heslo *hydrolog* bude potřeba plně zpracovat i méně frekventované heslo *hydrologie*.

8. Organizace práce

8.1. Obecný rámec a konkrétní úkoly

Mezi základní činnosti v rámci prací na slovníku patří:

- a) tvorba hesel,
- b) dílčí revizní práce,

- c) komunikace s odbornými konzultanty,
- d) revize a hlavní redakce,
- e) organizační a kontrolní činnost,
- f) zaškolování do slovníkových prací,¹³
- g) práce na průběžných koncepčních modifikacích.

Pro práci na nových heslech platí tyto základní zásady:

1. Výběr položek ke zpracování se řídí původní koncepcí pro úsek hesláře *a–č* a modifikovanými zásadami pro úsek *d–ž* (viz oddíl 5.1).
2. Slootovorná hnízda většinou vypracovává jeden autor, jehož povinností je dbát na jednotnost zpracování nejen v hnízdě, ale i z pohledu synonym, kohyponym aj. (např. v souvislosti s výkladem významu, se stylistickým značením). Jednotnost ovšem nemůže být absolutní – např. podstatné jméno a sloveso v hnízdě mohou mít objektivně jiný stylistický příznak.
3. Autoři hesel se při zpracování hesel řídí pravidly uvedenými na interní platformě LexWiki (lexwiki.miraheze.org). Tyto zásady jsou průběžně zpřesňovány.
4. Jakožto základní norma pro tvorbu nových hesel je stanoveno v y - p r a c o v á n í p ě t i n o v ý c h h e s e l (v ě t n ě f r a z e o l o - g i e) z a j e d e n p r a c o v n í d e n (platí pro úvazek 1,0).
5. Za základní parametr kvality výstupu se považuje soulad zpracování s koncepcí, zejména s důrazem na adekvátní podání významu a exemplifikace.

8.2. Konzultace hesel s odborníky

Konzultace s odborníky je nově centrálně zajišťována pověřeným pracovníkem, který vyhodnocuje oprávněnost jednotlivých konzultací a posuzuje vhodnost formulace dotazu. Množství odborných

¹³ Za pandemické uzávěry se zaškolování nových pracovníků zkomplikovalo tím, že většina kolegů preferovala práci z domova. K jednotlivým oblastem práce na ASSČ byla proto vytvořena instruktážní videa, která jsou k dispozici na interní platformě LexWiki i pro další nováčky v týmu.

konzultací se tímto postupem významně snižuje, k dalšímu poklesu pak dochází díky redukci terminologických lexíí.

8.3. Fáze zpracování a křížové kontroly

Fáze zpracování jednotlivých hesel jsou nově tyto:

1. základní zpracování,
2. konzultace s odborníkem,
3. revize,
4. hlavní redakce.

Fáze 1 a 3–4 jsou obligatorní, fáze 2 fakultativní. Důraz je kladen na to, aby byl slovníkový výstup v požadované kvalitě už ve fázi 1, resp. 2. Řešení potíží dosud nepodchycených v koncepčních podkladech se operativně konzultuje s hlavní redakcí. Křížové kontroly jsou prováděny primárně při samotném vzniku hesel, sekundárně během revize, resp. hlavní redakce.

9. Závěrem

Koncepční modifikace jsou jednak reakcí na pravidelnou vnitroustavní oponenturu ze strany akademických pracovníků Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., jednak výsledkem autoevaluačních procesů v rámci zpracovatelského kolektivu slovníku samotného. Zvýšená pozornost je při práci na ASSČ věnována formulaci definic a sestavování exemplifikačního bloku, především s ohledem na parametry srozumitelnosti a názornosti. Některé změny jsou pak motivovány snahou zrychlit publikování ASSČ, což je však samozřejmě možné jen do určité míry. Některé údaje snadno dohledatelné jinde jsou aktuálně upozaďovány (srov. např. etymologické údaje), naopak do popředí se dostávají údaje, pro něž neexistuje pro současnou češtinu alternativní příručka (např. výslovnost). Důraz je kladen na zpřehlednění heslové stati, uživatelsky vstřícný webdesign i na uživatelskou vstřícnost slovníku obecně.

Literatura

Slovníky, příručky a korpusové nástroje

Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. Berlin: Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Online: <https://www.dwds.de> [cit. 28. 10. 2021].

Internetová jazyková příručka (2008–2021). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Online: <https://prirucka.ujc.cas.cz> [cit. 28. 10. 2021].

Korpusy řady SYN, Ústav Českého národního korpusu. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Online: <https://www.korpus.cz> [cit. 31. 10. 2021].

Slovo v kostce. Praha: Ústav Českého národního korpusu. Online: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce> [cit. 31. 10. 2021].

Příspěvky a monografie

Beneš M., 2012, *Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování*. In: S. Čmejrková, J. Hoffmannová, J. Klímová (eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 807–811.

Bergenholtz H., Nielsen S., Tarp S. (eds.), 2009, *Lexicography at a Crossroads. Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow* [Linguistic Insights, Studies in Language and Communication, vol. 90]. Bern: Peter Lang, s. 17–32.

Bergenholtz H., 2003, *User-oriented understanding of descriptive, proscriptive and prescriptive lexicography*. „Lexikos” 13, s. 65–80.

Fuertes-Olivera P. A. (ed.), 2018, *The Routledge Handbook of Lexicography*. London–New York: Routledge.

Georgievdová J., Křivan J., Lišková M., Šemelík M. (v přípravě), *Ke zpracování proprií a deproprií v Akademickém slovníku současné češtiny*.

Gouws R. H., Prinsloo D. J., 2010, *Thinking out of the Box – Perspectives on the Use of Lexicographic Text Boxes*. In: A. Dykstra, T. Schoonheim (eds.), „Proceedings of the XIV Euralex International Congress, Leeuwarden” (6–10 July 2010). Leeuwarden: Fryske Akademy, s. 501–511.

Kochová P., Opavská Z. (eds.), 2016, *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.

Kosem I., Zingano Kuhn T. (eds.), 2019, *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2019): Smart lexicography. Book of abstracts*. Brno: Lexical Computing CZ s. r. o.

Křivan J. (v přípravě), *Creating a frequency-based headword list for a general monolingual dictionary*.

Lišková M., Procházková B., Šemelík M. a kol., 2021, *Hesla z akademického slovníku současné češtiny publikovaná mimo abecední pořadí: tematický okruh kořenů*, „Jazykovědné aktuality” LVIII, č. 3–4, s. 76–88.

Lišková M., Šemelík M. (v přípravě), *Discrimination in Czech and Slovak Lexicography*.

Mžourková H., 2018, *Usage Notes – Cinderella in the Dictionary-Making Process*. In: J. Čibej, V. Gorjanc, I. Kosem, S. Krek (eds.), „The XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts. Book of Abstract”. Ljubljana: Ljubljana University Press, s. 78–80.

Mžourková H., Křivan J., 2019, *Pustíme uživatele do slovníku! Aneb o neprobádané cestě v české lexikografii*. „Naše řeč”, 102, 1–2/2019, s. 36–50.

Savický P., Hlaváčová J., 2002, *Measures of Word Commonness*. „Journal of Quantitative Linguistics” 9.3, s. 215–231.

de Schryver G.-M., 2003, *Lexicographers’ Dreams in the Electronic Dictionary Age*. „International Journal of Lexicography” 2/16, s. 143–199.

Šemelík M., Bezdičková A., Koptík T., 2016, *Verlierer gibt es hier also keine oder usage notes in ausgewählten Wörterbüchern*, „Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4, Germanistica Pragensia XXIV”, s. 175–198.

Šemelík M., Škrabal M., 2019, *Poznámky k poznámkám. Usage notes v českém lexikografickém prostředí*. „Naše řeč” 1–2/102, s. 25–35.

Škrabal M., 2018, [recenze] *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. „Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics” 9, s. 111–122.

Tarp S., 1995, *Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie*. In: Wiegand, H. E. (ed.), *Studien zur bilingualen Lexikographie mit Deutsch II*. Hildesheim – New York: Olms, s. 17–62.

Whitcut J., 1985, *Usage notes in Dictionaries: The Needs of the Learner and the Native Speaker*. In: Robert Ilson (ed.), „Dictionaries, Lexicography and Language Learning” (ELT Documents 120). Oxford: Pergamon Press in association with the British Council, s. 75–80.

Whitcut J., 1989, *The Dictionary as a Commodity*. In: F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta (eds.), „Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie” [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1]. Berlin–New York: de Gruyter, s. 88–94.